

МЕТОДИЧНІ ЗАСАДИ ОПАНУВАННЯ НОВОЇ РЕДАКЦІЇ УКРАЇНСЬКОГО ПРАВОПИСУ УЧНЯМИ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анастасія КУБАЛЬСЬКА

*здобувачка вищої освіти першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
історико-філологічного факультету Державного закладу
«Південноукраїнський національний педагогічний університет
імені К. Д. Ушинського»*

Науковий керівник:

Тетяна КРУПЕНЬОВА

*кандидатка філологічних наук, доцентка, доцентка кафедри
української філології і методики навчання фахових дисциплін
Державного закладу «Південноукраїнський національний педагогічний
університет
імені К. Д. Ушинського», м. Одеса*

Мовна освіта є невід’ємною складовою формування мовної особистості учня, здатної до ефективної комунікації в різних сферах суспільного життя. Одним із ключових компонентів мовної підготовки є правописна грамотність, яка забезпечує дотримання норм чинного правопису та сприяє розвитку культури мовлення. Правопис є цілісною й складною системою, що містить обов’язкові норми письмового відтворення мовлення, затверджені відповідними державними органами [1, с.47]. Становлення українського правопису відбувалося в непростих історичних умовах, через що його розвиток був нерівномірним – із постійними деструктивними втручаннями з боку влади. Українська орфографічна традиція має глибоке коріння: її витoki сягають старослов’янської кирило-мефодіївської азбуки, а завершенням цього тривалого шляху стала сучасна правописна система, якою ми користуємося сьогодні. Чинна редакція Українського правопису є результатом багаторічної, часом небезпечної та надзвичайно відповідальної роботи вчених різних епох, тому приписувати її авторство будь-кому одному було б несправедливо. У різні часи до цієї справи долучалися Л.Зизаній, М.Смотрицький, «Руська трійця» – укладачі альманаху «Русалка Дністрова», Т.Шевченко, І.Котляревський, О.Павловський, П.Куліш, М.Гатцук, М.Максимович, С.Смаль-Стоцький, Ф.Гартнер, М.Драгоманов, Б.Грінченко, І.Франко, Є.Желехівський, І.Огієнко, В.Німчук та багато інших – усі вони є рівноправними творцями сучасної української орфографічної системи.

У 2019 році в Україні було затверджено нову редакцію Українського правопису, що зумовило необхідність перегляду

методичних підходів до навчання правопису в закладах середньої освіти [3]. Вивченням нової редакції Українського правопису займалися відомі дослідники: К.Городенська, С.Драчук, В.Німчук, Л.Тесленко, В.Пугач, О.Пономарів, О.Скопненко, В.Левицький, О.Черемська, О.Бросаліна, В.Коломийцева, М.Степаненко, Ю.Шевчук, Ю.Шевельов, І.Фаріон та чимало інших науковців. Систематизація теоретичних джерел з україністики дозволила дослідити лінгвістичну природу українського правопису, якою займалися С.Бибик, О.Волох, Д.Ганич, К.Городенська, П.Дудик, С.Єрмоленко, М. Жовтобрюх, А.Загнітко, В.Кулібаба, М.Плющ, В.Русанівський, Н.Тоцька, К.Шульжук та низка інших науковців. Встановлено, що психологічні виміри формування правописної компетентності висвітлено в дослідженнях Д.Богоявленського, П.Гальперіна, Л.Проколієнко, М.Пучковського, у яких акцентується на специфіці опанування правописних умінь і навичок. Опрацювання фахової літератури показало, що в галузі лінгводидактики методичні підходи до вивчення орфографії досліджували О.Антончук, М.Баранов, М.Бардаш, О.Біляєв, М.Вашуленко, В.Вітюк, Н.Гронь, О.Караман, Г.Передрій, С.Омельчук, Л.Симоненкова, О.Хорошковська, С. Чавдаров, Н.Шкурятяна, І.Ющук, С.Яворська та інші. Питання навчання правопису й становлення відповідної компетентності в учнів початкової та основної школи розробляють Н. Бондаренко, Т. Груба, О.Горошкіна, В.Зінченко, С.Омельчук, Л.Попова, І.Хом'як та інші дослідники.

Актуальність теми дослідження визначається потребою в розробці ефективних методичних засад опанування нових правописних норм учнями середньої школи, оскільки чинний правопис охоплює значну кількість змін, що стосуються орфографії, пунктуації та морфології. Педагоги, які викладають українську мову, стикаються з практичними труднощами під час пояснення оновлених правил, а учні – з необхідністю перебудови набутих мовних стереотипів.

Мета дослідження – проаналізувати нову редакцію Українського правопису та визначити методичні засади її опанування учнями закладів середньої освіти.

Формування правописних навичок є складним психолого-педагогічним процесом, що включає засвоєння теоретичних правил, розвиток мовного чуття та вироблення автоматизованих навичок грамотного письма. Дослідження в галузі психології навчання засвідчують, що ефективне опанування правопису можливе лише за умови єдності усвідомленого та автоматизованого компонентів [2, с.86]. Усвідомлений компонент передбачає розуміння учнем правила, його мотиваційного підґрунтя та закономірностей застосування. Автоматизований компонент формується внаслідок багаторазового повторення правильних написань і забезпечує швидке та безпомилкове

письмо без необхідності щоразу звертатися до правила. Баланс між цими складниками є запорукою стійкої правописної грамотності. Особливу складність становить переучування: подолання раніше засвоєних неправильних навичок завжди важче, ніж первинне навчання. Саме тому введення нового правопису в школі вимагає спеціальної уваги до тих норм, що змінилися порівняно з попередньою редакцією. Учитель має допомогти учням усвідомити характер змін, уникаючи при цьому хаотичного «перевчання» всього правопису. Вікові особливості учнів середньої школи дозволяють використовувати різноманітні активні методи навчання: проблемні ситуації, дослідницькі завдання, роботу в парах і групах, мовні ігри та проекти. Ці методи сприяють глибшому розумінню правописних норм і підвищують мотивацію учнів до вивчення рідної мови.

Правописна компетентність є інтегрованим складником мовної та комунікативної компетентності особистості. У широкому розумінні вона трактується як здатність людини грамотно, свідомо й доцільно застосовувати правила орфографії та пунктуації в різних комунікативних ситуаціях – як у писемному, так і в усному мовленні. У структурі мовної освіти правописна компетентність не є самостійною ізольованою одиницею, а органічно вписується в систему мовленнєвих, мовних і соціокультурних компетентностей. Вона забезпечує точність і нормативність писемного висловлювання, слугує інструментом культури мовлення та показником загальної освіченості мовця.

Сутність правописної компетентності розкривається через єдність трьох аспектів: «**знаннєвого** (усвідомлення мовних норм), **діяльнісного** (уміння застосовувати ці норми) та **особистісного** (ціннісне ставлення до правильності мовлення)» [2, с.36]. Компонентами правописної компетентності є:

Орфографічний компонент охоплює систему знань про написання слів – правила вживання великої та малої літери, написання разом, окремо і через дефіс, передачу чергувань і спрощень у групах приголосних, правописання слів іншомовного походження тощо. Орфографічна грамотність формується на основі морфологічного, фонетичного, семантичного та традиційного принципів українського правопису.

Пунктуаційний компонент передбачає знання й уміння використовувати розділові знаки відповідно до структури і змісту речення. Пунктуація виконує смислорозрізнавальну, інтонаційну та синтаксичну функції, тому пунктуаційна грамотність нерозривно пов'язана з розумінням синтаксичної будови мови. Пунктуаційна компетентність формується через усвідомлення логіко-граматичних зв'язків між частинами тексту.

Мовленнєво-діяльнісний компонент – це здатність застосовувати правописні знання у процесі породження й редагування власних текстів. Він передбачає не механічне відтворення правил, а свідомий вибір написання у складних і варіантних випадках, орієнтування в орфографічних словниках і довідниках, самоконтроль і самокоригування.

Когнітивний компонент передбачає розвиток мовного мислення – здатності аналізувати мовні одиниці, класифікувати їх, встановлювати мотивацію написання. Грамотне письмо зумовлене не лише вивченням правил, а й сформованістю фонематичного слуху, морфемного аналізу, умінням визначати частиномовну приналежність слова.

Аксіологічний (ціннісний) компонент визначає ставлення учня або мовця до правильності, точності й охайності письма як прояву поваги до адресата та мовної культури суспільства загалом. Без позитивної мотивації та усвідомлення значущості грамотного письма формування правописної компетентності залишається поверховим.

У сучасній методиці правописна компетентність розглядається в контексті компетентнісного підходу, закріпленого в державних стандартах освіти. Вона є частиною **мовної компетентності** (знання системи мови та норм її вживання), яка, у свою чергу, входить до ширшої **комунікативної компетентності**. Правописна компетентність формується на перетині кількох навчальних ліній: мовної (засвоєння норм), мовленнєвої (практика у письмовому мовленні), текстотворчої (написання власних висловлювань) та соціокультурної (розуміння правопису як культурної норми). Важливо, що сучасна методика відходить від суто репродуктивного навчання правопису (заучування правил і виконання вправ-шаблонів) на користь дослідницького, рефлексивного підходу, за якого учень є суб'єктом мовної діяльності, а не лише реципієнтом готових правил [2, с.14].

Отже, правописна компетентність – це складне, багатокомпонентне утворення, що інтегрує знання мовних норм, практичні вміння їх застосування, когнітивні операції мовного аналізу та ціннісне ставлення до культури мовлення. Її формування є невіддільним від загального мовно-особистісного розвитку учня і реалізується через системну, усвідомлену, комунікативно зорієнтовану мовну освіту.

Формування правописних навичок відповідно до оновлених норм Українського правопису 2019 року потребує цілеспрямованої системи вправ і завдань, побудованої на принципах послідовності, наступності та комунікативної спрямованості [3, с.75]. Така система має охоплювати всі етапи засвоєння орфографічного матеріалу – від ознайомлення з правилом до його творчого застосування у власному

мовленні. Для ефективного розвитку орфографічних умінь і навичок оптимальним є застосування методу вправ. У сучасній лінгводидактиці вправи систематизують за різними критеріями та об'єднують на основі певних спільних ознак. Відповідно до мети, рівня самостійності й творчої активності учнів та дидактичної мети (за В.Онищуком) вправи поділяються на: підготовчі (спрямовані на виявлення й усунення прогалин у знаннях), вступні, тренувальні (призначені для закріплення набутих умінь і навичок), завершальні (охоплюють проблемні завдання, контрольні та творчі роботи). За видами мовленнєвої діяльності учнів (М.Білецька, Л.Варзацька, М.Вашуленко та ін.) розрізняють такі типи вправ: аналіз і логічне опрацювання запропонованого матеріалу, трансформація мовного матеріалу (наприклад, уставляння пропущених у тексті слів), продукування мовного матеріалу (власні висловлювання, словотворення тощо), оцінювання мовного матеріалу (виявлення й виправлення помилок). Поряд із цим існують й інші підходи до класифікації вправ: за тематичним спрямуванням (лексичні, фонетичні, граматичні, орфоепічні, стилістичні, фразеологічні), за місцем виконання (класна та домашня робота), за ступенем комунікативної спрямованості (комунікативні, умовно-комунікативні та некомунікативні), за формою вираження (письмові та усні) тощо.

Нами створено комплекс тренувальних вправ (відповідно до класифікації В.Онищука), призначених для використання на етапі закріплення орфографічних умінь і навичок у процесі вивчення норм українського правопису в закладах загальної середньої освіти. Розроблені вправи охоплюють передусім ті орфографічні правила, які зазнали оновлення в новій редакції Українського правопису (2019 р.).

1. Вправи на первинне сприйняття та усвідомлення нових норм

На початковому етапі доцільно використовувати завдання, що спонукають учнів до зіставлення старих і нових написань. Такі вправи формують розуміння суті правописних змін і запобігають інтерференції раніше засвоєних норм.

Вправа. Прочитайте текст. Знайдіть слова, написання яких змінилося відповідно до нових правописних норм. Поясніть кожен випадок.

Індик вдихав уже осіннє повітря України. Високо над ним у напрямку Атен летів вирій. «Ироди!» – гикнув крізь зуби індик і пішов доробляти проєкт. Проєкт уже давно не приносив індику радості. Сумно працювати серед такої фауни. До смерті хотілося оголосити проєкту анафему і відкрити маленький готель для душі. Індик уже навіть уявляв свою цільову аудиторію. У нього могли б зупинятися експрезиденти, відомі півзахисники. Не десь у себе на півострові, а у нього в готелі. У фойє гратиме попмузика. І місце під готель уже присмотрів – біля Гуллівера. Звідти пів Києва видно. Вжух – і за

півгодини ти вже «Теслою» на Хрещатику. Головне, де знайти парковку серед усіх тих «мерседесів»... Зроби павзу, з'їж твікс та виший коки! А членкиням можна на сніданок пів яблука давати, а комусь можна і пів їжсака. Директоркою закладу зроблю філологину. Щоб про мене на всіх вебсторінках і у фейсбуці написали. А коли прийде популярність, то, дасть архімандрит, ще й молоду юристку найму. Хтозна, може, на Трійцю сам президент до готелю завітає. Тут таку пресконференцію можна організувати! Та поки що це міф. Повертайся до проєкту, індіче.

2. Вправи на засвоєння написання слів іншомовного походження
Правопис 2019 року вніс суттєві зміни щодо передачі іншомовних звуків, зокрема у вживанні літери *и* та *і* в словах іншомовного походження, написанні власних назв тощо.

Вправа. Виділіть правильну букву, якщо слово допускає обидва варіанти написання – виділіть обидві букви.

(*и/и*)кання, (*и/и*)стина, (*и/и*)род, (*и/и*)грашкою, (*и/и*)ч яка гарна, (*и/и*)сак, (*и/и*)ран, (*и/и*)уда, (*и/и*)рма, (*и/и*)рій, (*и/и*)слам, (*и/и*)кра, (*и/и*)стота, (*и/и*)спит, (*и/и*)мідж, (*и/и*)ди, (*и/и*)скра, (*и/и*)дол, (*и/и*)нжир, (*и/и*)нколи, (*и/и*)люзія, (*и/и*)снувати.

Вправа. Запишіть подані слова відповідно до норм Українського правопису 2019 року. У разі потреби скористайтеся словником.

Проект, Ватикан, джерсі, феєрія, конвеєр, тракторія, реєстр, фос, п'еса.

3. Вправи на вживання великої та малої літери. Правопис 2019 року уточнив і розширив правила вживання великої літери, що потребує окремої уваги під час навчання.

Вправа. Запишіть словосполучення, розкривши дужки. Поясніть написання великої або малої літери.

(д/Д)ень (н/Н)езалежності (У/у)країни, (п/П)резидент (У/у)країни, (б/Б)іблія, (к/К)оран, (с/С)онет (ш/Ш)експіра, (г/Г)олова (в/В)ерховної (р/Р)ади.

Творче завдання. Складіть 5-6 речень про визначні українські свята, використовуючи власні назви. Перевірте написання великої літери за правописом 2019 року.

4. Вправи на написання складних слів і слів із префіксами та суфіксами

Вправа. Від поданих слів утворіть нові за допомогою префіксів *пре-*, *при-*, *прі-*. Поясніть значення та написання кожного слова. Морський, іхати, дивний, звичайний, стіл, мудрий, старий.

Вправа. Запишіть слова разом, окремо або через дефіс. Поясніть свій вибір. Пів/України, пів/яблука, пів/години, пів/острів, пів/міста, пів/аркуша, пів/Європи, пів/відра.

5. Вправи на редагування

Редагування текстів, складених із порушенням нових правописних норм, є одним із найефективніших видів роботи, оскільки моделює реальну мовну ситуацію.

6. Творчі вправи комунікативного спрямування

На завершальному етапі засвоєння матеріалу важливо запропонувати учням творчі завдання, що передбачають самостійне вживання нових норм у зв'язному мовленні.

Вправа. *Напишіть есе (10-12 речень) на тему «Навіщо мові потрібен правопис?», використовуючи слова іношомовного походження, складні слова та власні назви. Перевірте написання за правописом 2019 року.*

Вправа (групова робота). *Складіть «карту пам'яті» за однією зі складних орфографічних тем (написання слів іношомовного походження, вживання великої літери, написання пів- з іменниками). Презентуйте її класу та розмістіть у шкільній групі в соціальних мережах.*

Вправа. *Укладіть власний словничок слів, написання яких змінилося у правописі 2019 року (15-20 слів). Поділіться ним з однокласниками.*

Вправа. *Розкажіть правила утворення фемінітивів та перевірте свої знання за допомогою інтерактивного завдання та флешкарток.*

Отже, запропонована система вправ і завдань охоплює всі рівні засвоєння правописних норм – від репродуктивного до творчого – і забезпечує комплексний підхід до формування орфографічної компетентності учнів відповідно до вимог чинного Українського правопису 2019 року. Поєднання аналітичних, тренувальних і творчих завдань сприяє не лише засвоєнню конкретних правил, а й виробленню стійкої орфографічної пильності та свідомого ставлення до культури писемного мовлення.

ЛІТЕРАТУРА

1. Думчак І.М. Порівняльний аналіз змін у проєкті українського правопису 1999 року та чинній редакції українського правопису 2019 року. *Закарпатські філологічні студії*. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 1, вип. 26. С. 47-51.
2. Шатілова Н. Формування правописної компетентності учнів на уроках української мови в середній школі. URL: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/65-3-51>
3. Щодо впровадження норм нової редакції Українського правопису в освітньому процесі: Лист МОН України №1/9 -530 від 23.08.2019 р. URL: <https://www.schoollife.org.ua/shhodo-vprovadzhennya-norm-novoyi-redaktsiy-iukrayinskogo-pravopysu-v-osvitnomu-protsesi/>